

Мирослав Янакиев

ТРОПИ*

Троп или **тропеичен израз** е название, пренесено от един предмет върху друг предмет при условие, че обикновено не се употребява като название.

Думата „троп“ е гръцка и означава „обръщане“, „насочване“. Думата „кутия“, употребявана за да означаи предмет, означаван обикновено с думата „високоговорител“, е троп, защото не се употребява обикновено за означаване на предмета „високоговорител“.

Това свойство на нашето съзнание да пренася названията от един предмет върху друг е много важно. С негова помощ ние успяваме да назоваваме цялото разнообразие от предмети в действителността. Без това свойство на нашето съзнание, отразено в езика, ние не бихме могли да изработваме за новите предмети нови названия.

Тогава, когато пренесем като троп названието на един по-стар предмет върху друг нов предмет, постепенно това тропеично название може да добие широко разпространение като основно. Първият човек, който е нарекъл тази част от електрическата инсталация, която непосредствено превръща електрическата енергия в светлинна – „крушка“, е употребил троп, тъй като предметът прилича по външността на „малка круша“. Днес думата „крушка“ обаче не е вече троп, а общоприето название на предмета.

Първият човек, който си е послужил с думата „колело“, за да означаи предмета „велосипед“, е употребил троп. Но днес, когато ние употребяваме думата „колело“ в определен контекст, тя приема едно от своите значения – „велосипед“. Думата „колело“ е вече общоприето название на съответния предмет.

По същия начин ние можем да намерим в езика твърде много такива първични тропи, които са престанали сега да бъдат тропи: думата „мотор“ вместо „мотоциклет“, думата „защитавам“, която има първоначално значение „поставям зад щит“. Такъв троп е и думата „стил“. Думата „стил“ първоначално означава „пръчка за изтриване на написаното върху пясък или восъчна дъска“. Днес думата „стил“ има съвсем друго значение.

Стилистиката не се занимава с такива думи. Те не са вече тропи, макар че са възникнали като тропи. За да имаме троп, трябва названието, което ще употребим за означение на някакъв предмет, да не бъде обикновено, общоприето. Но, от друга страна, не можем да използваме каква да е дума от езика за назоваване на

* Във в. Вечерни новини, 1956, № 6, Бюлетин на нашия дописник и кореспондент, с. 7–12. Из лекцията, изнесена в курса по български език за дописниците.

какъв да е предмет. Винаги е нужно да намираме някакво обективно основание. Човекът, който ще каже „кутията“ вместо „високоговорителят“, има предвид това, че кутията е част от високоговорителя. Той употребява названието на част от един предмет, за да означа целия предмет. Човек, който назовава велосипеда „колело“, прави същото. И той назовава целия предмет, като употребява общоприетото название за една от неговите части. Но ние въобще не можем да си представим такъв контекст, в който думата „защитавам“ да бъде троп за означаване на „велосипед“.

Тропът можем да определим в тази светлина като идея, която припомня или разкрива обикновено незабелязвани връзки между различни предмети от действителността. Ясно е, че тропът на първо място ще бъде използван от поетите. Поетите си поставят за задача да разкриват невиджаните от нас връзки между отделните страни на действителността. Но не бива да смятаме, че на хората, които не са поети, така да се каже, „по занаят“, тропът трябва да бъде забранен. Наистина, това което в поезията може да бъде сметнато като красиво и удобно, в едно научно съчинение не би звучало добре. Но това не означава, че тропът е забранен дори и за най-сухите по стила на своето изложение научни съчинения от областта на техниката. Та тъкмо в такива технически научни съчинения ние виждаме да се появяват най-много нови названия на предметите. Всяко ново название на нов предмет означава първоначално някакъв стар, известен предмет.

Думата „високоговорител“, например не ще да е измислена от поет. Това е дума, вероятно измислена от някой от първите радиоинженери, които са се опитали да назоват на български език тази част от радиоапарата.

Има различни класификации на тропите. В някои ръководства по стилистика, те са сведени до десетина, а другаде те са повече от тридесет. Но колкото и да са по общ брой, тропите може да се групират в две основни групи: **метафорични** и **метонимични**.

Метафоричните тропи или метафорите представляват пренасяне на названия от един предмет върху друг въз основа на някаква прилика между тези предмети. Така, ако вместо „електрическа лампа“ кажем „електрическо слънце“, ние използваме метафоричен троп, защото назоваването на електрическата лампа с думата „слънце“ се основава на сравнение между слънцето и електрическата лампа. И слънцето, и електрическата лампа служат за осветление. Когато лампата е силна, можем да подчертаем силата ѝ, като употребим думата „слънце“ въз основа на посоченото вече сходство между лампата и слънцето.

От тук и изводът, че всяка метафора е скрито сравнение. Затова без да имаме основание за сравняване, не бихме могли да употребим метафора.

Вторият тип тропи, метонимичните, се състоят в заменяне на названието на един предмет с названието на друг предмет, не въз основа на прилика, а въз основа на връзка – пространствена, вътрешна, количествена, по произход или други подобни.

Например думата „кооперация“, употребена вместо „жителите на кооперативна сграда“, е метонимичен троп, защото заместването на основното название с „кооперация“ става въз основа не на прилика, а на връзка по място.

В „Опълченците на Шипка“ от Ив. Вазов в изречението „Върхът отговори с други вик: „Ура!“ думата „върхът“ е употребена като метонимичен троп, защото връзката между „опълченците“ и „върхът“ е връзка по пространство, по място.

Разновидности на метафоричните тропи. На първо място между разновидностите на метафората стои **олицетворението**. То е пренасяне на название от живи същества (главно хора) върху предмети. В израза „поточето бърбори“ думата „бърбори“, която означава обикновено проява на човек, е употребена метафорично или по-точно като олицетворение.

Как трябва да се отнасяме към олицетворението в нашата практика? Олицетворението е троп, характерен преди всичко за поезията. В публицистиката олицетворението общо взето не е уместно.

Един пример от статия в списанието „Жената днес“: „Българският народ с помощта на Съветския Съюз твърдо и непоклатимо стъпи на основите на социализма под ръководството на БКП и уверено върви към възход по пътя на социализма“. Българският народ не може като единично живо същество да „стъпи“ твърдо и непоклатимо на основите на социализма. Подобни шаблонни олицетворения дразнят, правят лошо впечатление.

Друга разновидност на метафоричните тропи е така наречената **символизация**. Символът обикновено е олицетворение, но не е задължително да бъде олицетворение. Символът представлява един преход от троп към нормална употреба на дума в публицистиката. Когато вместо „Съединените щати“ казваме „Чичо Сам“, ние си служим с олицетворение, но това олицетворение е широко известно, широко разпространено и се използва, без да престане да бъде олицетворение, и в публицистиката. По същия начин българският народ беше символизиран като „балкански лъв“. Този символ се употребяваше твърде широко по-рано. Сега ние се въздържаме от него. Символите остаряват. Изобщо символизацията като особен стилистичен похват изживява времето си.

Днес символизацията е в употреба най-вече в хумористичните съчинения. Когато наш коментатор би говорил за Съединените щати в сериозна статия, той би се въздържал да каже „Чичо Сам“, вместо Съединените щати или „Галският петел“, вместо Франция. Само в такива материали, които имат подигравателен или хумористичен характер, ние си позволяваме такава символизация.

Било е време, когато в публицистиката тия символи са се употребявали най-широко и в най-сериозни публицистични материали.

Третата разновидност на метафоричните тропи, която заслужава по-сериозно внимание с оглед на нашата практика е така наречената **синестезия**. Синестезията е употреба на названия за един вид усещания, за да се означат други вид усещания. Например, когато искаме да означим, че някакви цветове са много ярки, ние ги наричаме „крещящи“. Думата „крещящи“ ни дава представа за слухови усещания, докато цветът не е слухово, а е зрително усещане.

Когато говорим за някакъв глас, който ни е приятен, ние можем да употребим думата „кадифен“ глас или „мек“ глас. „Кадифеността“ или „мекотата“ не може да се възприеме с ухото, а се възприема с осезанието, опипом.

Синестезия представлява изразът „син понеделник“. В българския език рядко го употребяват, но в други езици е твърде разпространен. Понеделникът не може да има цвят. Понеделникът е син, понеже в неделя сме били много уморени по едни или други причини и като ставаме в понеделник, всичко ни се вижда синьо. Ние бихме предпочели да кажем „махмурлия понеделник“. Чувството, което изпитва човек в този понеделник, чувство на умора, особено органическо усещане, не се възприема със сетивата, то е общо органно чувство, както казват психолозите, но ние означаваме това чувство с дума, която обикновено означава цвят.

Синестезията е много разпространен метафоричен троп, който предстои да се използва по-широко и по-широко. Неговите възможности са по-големи отколкото реализациите му в нашата практика. Посредством синестезията можем постигнем значителни успехи и в публицистиката, не само в поезията и не само в хумористичните съчинения.

Последната разновидност на метафоричните тропи, за която ще говоря, е **преувеличението** или **хиперболатата**.

Преувеличението е метафоричен троп, който се състои в пренасяне на название от малък предмет върху голям предмет или обратно – от голям предмет върху малък предмет.

Обръщам внимание на това: терминът е преувеличение, но с него ние означаваме не само преувеличаването, а и пренамаляването. Гръцкият термин „хипербола“ не означава преувеличение, а

прехвърляне на мярката, надхвърляне на мярката. Изразът „реки от кръв се проляха“ е преувеличение. Кръвта никога не е толкова много, та да бъде колкото реки. Когато кажем „затрупа го лавина от документи“, ние си служим с преувеличение. Документите не може да бъдат толкова много.

В израза „муха ми се виждаш“ има пак преувеличение, макар че преувеличението е в другия смисъл – прехвърля се мярката в намаляване.

Особен вид метафоричен троп са тропите, които в някои ръководства по стилистика даже се отделят като отделна групичка и се назовават **антонимични тропи**. Антоними се наричат думи, които имат противоположни значения. Когато ние употребим една дума, за да означим предмета, който има противоположно название в действителността, ние употребяваме антонимичен троп. Това е все пак своеобразна прилика между предметите. Възможността да се противопостави един предмет на друг се явява тогава, когато тези предмети се сравняват на някаква обща основа. Например, когато за един човек кажем, че е нисък, а за друг, че е висок, ние ги сравняваме на общата основа – ръста. И затова антонимичните тропи може да се отнесат към метафорите. **Иронията** е най-характерният антонимичен троп. Иронията представлява означаване на един предмет чрез названието на противоречивия му предмет с цел да се получи осмиване. Когато наричаме niskия човек „великан“, ние иронизираме. Когато за един висок човек кажем, че е „нисък“, ние също иронизираме. Кавичките ограждат иронично употребените думи.

На второ място между антонимичните тропи трябва да се спомене за един слабо известен антонимичен троп, който твърде рядко се употребява, но дава широки възможности изобщо. Това е така наречената остра глупост или, както я наричат, **оксиморон**, както се казва в гръцката стилистика. Острата глупост представлява свързване на две думи една с друга, макар че те в своите обикновени значения взаимно се изключват – свързване на взаимно изключващи се по основните си значения думи.

В стилистиката винаги дават като класически пример за остра глупост израза на Цицерон в една от речите против Катилина. Той казва, че сенаторите „като мълчат, крещят“. Ясно е, че не може мълчаливо да се крещи. Ясно е, че Цицерон не е употребил този израз от глупост. Тук думата „крещят“ има необичайно значение, което е метафорично. Такива остри глупости са например и изразите „жив мъртвец“, „живи мощи“, „слабите му сили“. Фактически обаче всички тези изрази ние използваме и те звучат не ненормално и наивно като глупост.

Нашият народ в народни мъдрости твърде често използва тази остра глупост. Например поговорката „Който върви по-бавно, по-бързо стига“ представлява един типичен пример на остра глупост. Не бива да се смесва този троп с така наречения **парадокс**. Много често парадоксът е изграден върху оксиморон, но не винаги парадоксът е оксиморон. Парадокс в стилистиката се нарича всеки израз, съдържащ неочаквана мисъл, но мисъл, за която веднага се открива, че е вярна, като се сравни с фактите, които се оценяват с нея. Например „Който върви бавно, по-бързо стига“, е именно такъв парадокс, изграден върху оксиморон, две взаимно изключващи се понятия. „Много баби – хилаво дете“, представлява парадокс, който не е изграден върху някаква остра глупост.

За **метонимичните тропи** няма нужда много да се говори. Метонимичните тропи представляват по-често явление в езика и са по-малко ефективни. Много често в разговорната реч, без да забелязваме, ние си служим с такива метонимии. Изразът „Изпий чашата“, представлява такава метонимия. Чашата не може да се изпие. Може да се изпие водата в чашата, а ние замествахме названието на течността, която се намира в чашата, с названието на предмета, който съдържа тази течност. В израза „Чета Вазов“, или „Изчетох целия Толстой“, има също метонимия, в широкия смисъл на думата, тъй като нито Вазов, нито Толстой „може да се чете“.

Употребата на едно название, което е по-общо, за да означим едно название, което е по-конкретно, се нарича **синекдоха** – употреба на името на цялото вместо името на неговата част. Синекдохата е опасна. Тя създава понякога неприятни впечатления, както и преувеличението, и от този тип синекдоха, която прибързано обобщава, трябва внимателно да се пазим. Дори и при най-бързо писане ние трябва да се въздържаваме от такива обобщения. Не може да се каже например, че целият свят иска мир. Ясно е, че не целият свят иска мир.

Трябва внимателно да правим разграничаване между това, което действително принадлежи на целия свят, и това, което не принадлежи на целия свят.

Най-сетне трябва да споменем един също широко употребяван, но понякога и погрешно употребяван троп – така наречената **антономасия**. Антономасията представлява заместване на собствено име с някакъв израз, който ни подсказва, че става дума за същия човек. Антономасия е например „авторът на „Червените ескадрони“ вместо Христо Смирненски. В антономасията ние трябва да се предпазваме да не употребим такъв израз, който няма да бъде ясен на читателя, не е сигурно, че ще бъде ясен.